

Rune Slothuus

Politisk smag som klassemarkør: en Bourdieu-approach til studiet af politiske holdninger¹

Selv grovkornede opdelinger af individer efter deres uddannelse og beskæftigelse viser markante forskelle i holdninger mellem grupperne. Men hvad kan forklare denne sammenhæng mellem en persons placering i den sociale struktur og personens politiske holdninger? Med udgangspunkt i sociologen Pierre Bourdieus teori om social praksis og tre-dimensionale klassebegreb gives her en forklaring. En sådan Bourdieu-inspireret analyse afslører større sociale forskelle i holdningsdannelsen end tidligere undersøgelser. Endda hos en tilsyneladende homogen gruppe studerende i statskundskab er der tydelige og systematiske forskelle i holdninger, som kan henføres til de sociale kår, studenterne kommer fra. Det vises også, at evnen til overhovedet at formulere en holdning er socialt betinget.

Analyser af politiske værdier og holdninger dokumenterer, at tidligere sociale skel nedbrydes, borgerne er mobiliseret kognitivt, nye ikke-materielle værdier får stigende betydning, og klassebestemt partivalg aftager (Dalton, 1996; Goul Andersen og Borre, 2003; Inglehart, 1990). Samtidig påviser en række nyere danske holdningsundersøgelser en sammenhæng mellem individers sociale position og deres politiske holdninger. Uddannelsesniveau har således indflydelse på holdninger til flygtninge og indvandrere, retspolitik, postmaterielle værdier, ulandsbistand, EU, ligestilling mellem kønnene samt demokratiske værdier, mens især stillingskategori og offentlig/privat-ansættelse påvirker holdninger til statens størrelse, økonomisk omfordeling og politisk kontrol med erhvervslivet (Borre og Goul Andersen, 1997: 59-63, 136-139; Gaasholt og Togeby, 1995: 74-104; Jakobsen, Reinert og Thomsen, 2001; Svensson og Togeby, 1992: 117-121). Disse socialt betingede holdningsmønstre genfindes i komparative europæiske undersøgelser (Inglehart, 1990: 162-168; Schweisguth, 1998).

Dette empiriske mønster rejser et interessant spørgsmål: Hvordan kan det være, at en persons position i den sociale struktur fortsat ser ud til at have så stor betydning for, hvordan denne person forholder sig til politik? Eller med andre ord: Hvad er det ved en bestemt social position, der tilsyneladende genererer bestemte politiske holdninger? I den ellers omfattende litteratur om dannelse af politiske holdninger og værdier synes der ikke at være nogen rigtigt gode svar på dette spørgsmål. Denne artikel søger derfor at tilføre forskningen i holdninger og vælgeradfærd tiltrængt ny inspiration. Det sker ved at undersøge, i hvilket omfang den franske sociolog Pierre Bourdieus teori om social praksis kan gøre os klogere på, hvorfor folk har de politiske holdninger, de har. Bourdieu leverer nemlig et dristigt bud på, hvorfor og hvordan bestemte positioner i den sociale struktur genererer bestemte holdninger, idet teorien både rummer en psykologisk orienteret model

for individers perceptioner og vurderinger og samtidig knytter disse til individernes klasseposition.

Tre centrale elementer i Bourdieus forskningsmetode eller epistemologi kan uddybe, hvorfor han er potentielt attraktiv i studier af politiske holdninger. For det første insisterer Bourdieu på at overskride en række "kunstige" dikotomier i samfundsvidenskaberne – mellem objektivisme og subjektivisme, som han samlet betegner dem (Bourdieu, 1990a: 25-29). Det vil sige, at Bourdieu på samme tid indtager både objektive materielle forhold som fordeling af penge og titler og subjektive forhold som individers erfaring, opfattelser og vaner.² Dette sætter Bourdieu i stand til at påpege en homologi eller overensstemmelse mellem sociale og mentale strukturer (se eksempelvis Bourdieu, 1984). Ønsker man at forstå relationen mellem individers placering i den sociale struktur og deres holdninger, har man åbenlyst behov for netop en sådan integration af disse to perspektiver. Denne integration foretager Bourdieu ved at kombinere en "strukturalistisk" og "konstruktivistisk" tilgang til virkeligheden. Først brydes med dagligdagens *common sense*-opfattelser af den sociale verden, og de objektive strukturer – positionerne – konstrueres. Derefter inddrages med andet brud individernes umiddelbare erfaringsverden, så de perceptionsmatricer og vurderingskriterier – dispositioner – der indefra strukturerer deres adfærd og forestillinger om omverdenen, kan analyseres (Wacquant, 1996: 23-24).

Det andet centrale element i Bourdieus epistemologi er hans insistensen på, med ovennævnte brud, at konstruere analysegenstanden forfra. Dermed er det ikke på forhånd givet, hvilke klasser der eksisterer, eller hvilke holdninger eller interesser, der er knyttet til forskellige sociale positioner. Denne eksplorative tilgang, kombineret med Bourdieus metodepluralisme, er en klar styrke for analysen af holdninger i samfund, der undergår betydelige sociale forandringer. Den åbner for, at eksempelvis viden og andre ressourcer kan være lige så vigtige som penge og ejerskab af produktionsapparat for den sociale og politiske differentiering.

At analysegenstanden på denne måde skal konstrueres hænger sammen med det tredje centrale element i Bourdieus epistemologi, nemlig opfattelsen af den sociale verden som relationelt og ikke substantielt konstitueret (Bourdieu og Wacquant, 1996: 84). Social identitet defineres og forsvares gennem forskelle, og fordi forskelle genkendes som sociale forskelle, opfattes de som værdiforskelle (Bourdieu, 1984: 172). I forhold til studiet af politiske holdninger følger heraf, at et individs holdninger ikke kan forstås løsrevet fra, hvad andre mener. Hvilke konkrete (substantielle) holdninger, der aktuelt er knyttet til en bestemt social position, kan kun forstås relationelt i forhold til, hvad individer i andre sociale positioner mener. Heri ligger også en dynamisk forståelse af holdningsforskelle, idet de aldrig ligger fast, men for eksempel kan ændres som følge af ændrede magtforhold mellem forskellige klasser og deraf følgende ændret opfattelse af disse klassers politiske og sociale autoritet.

Hermed er allerede antydnet, at i tillæg til de epistemologiske gevinster for holdningsforskningen rummer Bourdieus teori om social praksis en række begreber og indsigter, der er udviklet for netop at forstå og forklare sociale forskelle i virkelighedsopfattelser og holdninger samt den sociale rolle, holdninger spiller, og

den potentielle dominans, der er forbundet med, hvordan forskellige klasser forholder sig til politik. I dette lys kan det undre, at Bourdieu indtil videre kun har sat sig ganske beskedne spor i den politologiske holdningsforskning.³

Formålet med artiklen er derfor at udvikle Bourdieus teori om social praksis med henblik på studiet af politiske holdninger. Mere præcist bliver problemstillingen at afgøre, i hvor høj grad Bourdieus teori og begreber er et frugtbart grundlag for studier af individers politiske holdninger samt at skitsere en sådan Bourdieu-inspireret analyse af politiske holdninger. Artiklen er overvejende teoretisk, men sigtet er klart at lægge op til empiriske analyser, hvoraf nogle gennemføres tentativt her. Problemstillingen gribes an ved først at placere politiske holdninger i social praksis, dernæst diskuteres individers "forbrug" af holdninger og endelig analyseres homologien mellem produktions- og forbrugsfelterne for politiske holdninger.

Politisk holdningsdannelse som social praksis

Bourdieu forstår al praksis socialt. I *Distinction* (1984) udfolder Bourdieu en omfattende analyse af smag, først og fremmest inden for kunst og kultur, men bogens hovedtese er, at alle former for smag og forbrug skal forstås socialt i forhold til hinanden. Smag er en bestemt tilbøjelighed og evne til at anerkende – sætte pris på – forskellige genstande, forbrugsmuligheder og handlinger, og smagen er derfor med til at generere en bestemt livsstil, hvor et individs smag på forskellige områder (møbler, tøj, rejsemål, avislæsning) er forskellige udtryk for samme livsstil (Bourdieu, 1984: 173). Men ikke alle mennesker har samme smag. Bourdieu påviser, hvordan forskellige objektive levevilkår skaber systematisk forskellige måder at opfatte, vurdere og handle på, og dermed kommer smag til at fungere som "klassemarkør" (Bourdieu, 1984: 1):

"Taste classifies, and it classifies the classifier. Social subjects, classified by their classifications, distinguish themselves by the distinctions they make, between the beautiful and the ugly, the distinguished and the vulgar, in which their position in the objective classifications is expressed or betrayed" (Bourdieu, 1984: 6).

Formuleringen er møntet på kunstsma, men da samme grundlæggende logik gør sig gældende på alle felter, må samme klassifikations- og distinktionsmekanismer forventes at gælde inden for politik. Bestemte politiske holdninger eller typer af politisk smag opfattes som primitive eller uciviliserede, mens andre anses for nuancerede og velargumenterede i forhold til den dominerende opfattelse af, hvad der er legitime holdninger. Dermed får også politiske holdninger – som udtryk for politisk livsstil – en social funktion som klassemarkør.

Dannelsen og tilegnelsen af bestemte meninger om og opfattelser af politik sker i feltet for politiske holdninger. I stedet for et begreb om samfund opererer Bourdieu med det sociale rum, der består af de sociale klasser positioneret i forhold til hinanden, og dette sociale rum er igen opdelt i en række relativt autonome felter, der, hver med en specifik logik, dækker forskellige områder, for eksempel det videnskabelige felt, det litterære felt osv. Feltbegrebet er afgørende i Bourdieus

analyser og betegner "en struktur af objektive relationer mellem forskellige positioner" (Bourdieu og Wacquant, 1996: 89). Disse forskellige positioner indtages af aktører alt efter deres kapital, hvorfra de kæmper om anerkendelse og magt over feltet. I feltet for politiske holdninger står kampen især om, hvordan verden ser ud, hvad man skal mene om den, og hvem der har magt til at fastsætte dette.

Feltet for politiske holdninger kan med fordel analyseres som delt i et produktions- og et forbrugsfelt, hvilket er analogt med Bourdieus feltanalyser i *Distinction* (1984: 226-232). Bourdieus virkelige bidrag til at forstå, hvorfor og hvordan individers sociale position disponerer dem for at have bestemte politiske holdninger, ligger i analysen af forbrugsfeltet for politiske holdninger. Analysen af forskellige individers og klassers (forbrug af) holdninger kan dog ikke forstås uden også at analysere, hvilke holdninger de har at vælge imellem. Dette er især relevant for at forklare de konkrete holdninger, individer i bestemte sociale positioner har, og afslutningsvis udvides analysen derfor til også at omfatte produktionsfeltet for politiske holdninger og homologien mellem produktions- og forbrugsfelterne. I den følgende diskussion inddrages empiriske studier løbende for at underbygge og perspektivere de teoretiske pointer. Med denne fremgangsmåde lægges op til en brug af de analytiske begreber, som Bourdieu selv opfordrer til, nemlig ikke som færdige teorier, men som forskningsprogrammer, der er udgangspunkt for praktiske undersøgelser og empirisk orienterede diskussioner (Bourdieu og Wacquant, 1996: 68-69).

Forbrugsfeltet for politiske holdninger

En Bourdieu-inspireret feltanalyse består af tre nødvendige og indbyrdes sammenhængende momenter. Man må (1) bestemme feltets placering i relation til det overordnede magtfelt, (2) kortlægge de objektive relationer mellem de forskellige aktører i feltet, dvs. deres positioner, og (3) analysere aktørernes *habitus*, dvs. dispositioner (Bourdieu og Wacquant, 1996: 91). Det ses her, hvordan objektive (punkt 1-2) og subjektive (3) momenter integreres analytisk.

Analysens objektive moment

Relation til det overordnede magtfelt

Forbrugsfeltet for politiske holdninger omfatter alle individer, der forholder sig til politik ved at tage politisk stilling. Da børn allerede ved skolestart har bevidsthed om at være med i et politisk fællesskab og begyndende politiske holdninger (Easton og Dennis, 1965; Easton og Hess, 1962), må holdningsfeltet også omfatte personer uden stemmeret. Med denne brede afgrænsning kommer feltet i udgangspunktet til at omfatte hele det sociale rum, med undtagelse af en formentlig meget lille gruppe, der slet ikke forholder sig til politik. Pointen er nemlig, at selv om den politiske smag må forventes at have mange udtryksformer, ikke kun i indholdet af politiske holdninger, men også i deres form, dvs. hvordan en person tager stilling og begrunder sine meninger, er det op til den empiriske analyse at fastslå grænserne for feltet. Da holdningsforbrugsfeltets grænser svarer til det sociale rums indgår det overordnede magtfelt som en del af holdningsforbrugsfeltet, hvor det er dominerende i forhold til holdningsforbrugsfeltet.

Feltets positioner

I Bourdieus analyse af social praksis er klassebegrebet, der er knyttet til kortlægningen af positioner i det sociale rum, centralt for at forstå forskelle i individers perceptionsmatricer, vurderingskriterier og praksis. Som Bourdieus andre begreber skal klasse forstås i relation til konkret empirisk analyse, og begrebets værdi skal vurderes ud fra, om det bidrager til forklaring af varians (Bourdieu, 1987: 6). Netop social position giver, adækvat defineret, ifølge Bourdieu den bedste forudsigelse af praksis (Bourdieu, 1991b: 248), og klassebegrebet får status af et "universelt forklarings- og klassificeringsprincip" (Bourdieu, 1984: 114). I forhold til analysen af sociale forskelle i politiske holdninger er det præcis sammenknytningen af objektive strukturer og aktørernes mentale strukturer og praksisser, der er den afgørende styrke ved Bourdieus klassebegreb. Denne kobling kan ikke forstås uden den medierende struktur habitus, jf. nedenfor.

Målet med kortlægningen af positionerne i holdningsforbrugsfeltet er at kunne udpege væsentlige klasser og klassefraktioner på samme måde, som Bourdieu (1984) er i stand til ud fra sin analyse af det sociale rum i Frankrig. Det vil derefter i analysens subjektive moment være muligt at undersøge, om der i Danmark eksisterer klassebestemte politiske livsstile, sådan som det må forventes ud fra Bourdieus analytik.

Helt i tråd med sin metodologi om at bryde med forhåndsforståelser af den sociale verden, bruger Bourdieu megen energi på at udvikle sit klassebegreb (Bourdieu, 1984: 101-125). Bourdieu opfordrer til at bryde med en lineær tænkemåde og i stedet fokusere på en strukturel kausalitet bestående af netværk af faktorer (p. 107). Blot at se på den direkte sammenhæng mellem en afhængig variabel (politisk holdning) og en uafhængig variabel (uddannelsesniveau) slører det komplette system af sammenhænge, der er det egentlige princip bag styrken og formen for sammenhængen mellem de enkelte variabler (p. 103). I stedet betones klasse som et relationelt begreb: "Social class is ... defined by ... the structure of relations between all the pertinent properties which gives its specific value to each of them and to the effects they exert on practices" (Bourdieu, 1984: 106)

Disse "relevante egenskaber" betegner Bourdieu kapital, der skal forstås som en energi, der kun eksisterer og producerer sin effekt i forhold til et felt (Bourdieu, 1984: 133; Bourdieu og Wacquant, 1996: 89). En bestemt type kapital skal kunne omsættes til og anerkendes som magtressourcer for at få værdi i feltet. Det er værdisættelsen af en given kapitalform, der afgør, hvordan aktørerne positioneres i feltet, hvem der indtager henholdsvis dominerende og dominerede positioner og dermed også, hvordan magtfordelingen er. Derfor indgår der i det sociale rum og ethvert felt også en kamp mellem aktørerne om, hvad der er legitim kapital.

Denne begrebsliggørelse sætter Bourdieu i stand til efter omfattende empiriske studier at konstruere det sociale rum i tre dimensioner: Vertikalt differentieres positionerne af samlet kapitalmængde, horisontalt efter vægten af økonomisk i forhold til kulturel kapital. Økonomisk kapital dækker især over indkomst og ejendomsbesiddelse, mens kulturel kapital sammenfatter formel uddannelse og titler, almen dannelse, fortrolighed med det legitime sprog og andre koder i feltet. Tredje dimension udgøres af udviklingen over tid i kapitalmængde og -sammensætning

(livsbane), både for enkeltindviders og klassers bevægelser over tid. En klasse udgøres af individer med samme position i det sociale rum (Bourdieu, 1984: 114-125, 1987: 4). Klassebegrebets relationelle karakter understreges af, at individer i samme klasse ikke blot deler klassens iboende karakteristika (bestemte materielle levevilkår), men også dens relationelle (dvs. position i forhold til andre klasser, for eksempel over, ved siden af, dominerede, dominerende, neutrale) (Bourdieu, 1984: 172, 1987: 6). Dermed kan en klasse sagtens ændre position i det sociale rum, selv om dens materielle levevilkår er uændrede, hvis eksempelvis en nærliggende classes position styrkes.

For holdningsforbrugsfeltet i Danmark må antages at gælde samme kapitalformer, dels fordi de er udtryk for en generel mekanisme, som Bourdieu tidligere har overført fra Frankrig til USA (1987: 4), Tyskland og Japan (1998: 1), dels fordi feltet er nærmest sammenfaldende med det sociale rum. Andre kapitalformer kunne overvejes – Harrits (2001: 120) diskuterer ”national indforståelse” i relation til en voksende andel nydanskere i befolkningen, og Bryson (1996) konstruerer en ”multikulturel kapital” i sin analyse af musiksmag og politisk tolerance – men da der her kun er mulighed for en helt tentativ empirisk analyse, begrænses de væsentligste kapitalformer i holdningsproduktionsfeltet til økonomisk og kulturel kapital. De faktisk forekommende kapitalformer må imidlertid fastlægges empirisk.

Med de nævnte kapitalformer må det kunne forventes, at der i det danske holdningsforbrugsfelt kan findes tre hovedklasser – overklasse, middelklasse, underklasse – ligesom Bourdieu (1984) finder i det sociale rum i Frankrig, hvor især overklassen er internt differentieret i klassefraktioner efter sammensætningen af kapital. Der bør dog konstrueres mere specifikke, homogene klasser for at analysere holdningsforskelle mere detaljeret. Det er netop styrken ved Bourdieu-approachen til holdningsstudier, at antallet eller karakteren af klasserne ikke på forhånd er fastlagt, hvilket gør analyserammen velegnet til at fange nye skillelinjer og distinktionsmåder. Empirisk vil en sådan detaljeret analyse i et vist omfang være mulig med blandt andet valgundersøgelserne, der rummer kodning af respondenterne efter detaljerede beskæftigelses kategorier svarende til Danmarks Statistiks (jf. Goul Andersen et al., 1999: 38-41). Det interessante er nu, hvordan forskellige positioner i holdningsforbrugsfeltet genererer forskellige politiske holdninger, og det leder over i analysens subjektive moment.

Analysens subjektive moment

Det helt centrale for analysen af individers politiske holdninger er habitusbegrebet. Det er individets habitus, der ifølge Bourdieu bestemmer, hvordan det opfatter og bedømmer den sociale verden og handler i den – herunder danner politiske holdninger og giver udtryk for dem. Habitus er nøje knyttet til individets objektive position i det sociale rum, idet den er skabt af de muligheder og begrænsninger, denne position giver. Habitus agerer som

”systems of durable, transposable dispositions, structured structures predisposed to function as structuring structures, that is, as principles which generate and organize practices and representations that can be objectively adapted to their outcomes without presupposing a

conscious aiming at ends or an express mastery of the operations necessary in order to attain them" (Bourdieu, 1990a: 53).

Det er netop, fordi habitus er koblingen mellem de objektive strukturer (habitus som struktureret struktur) og subjektive strukturer (habitus som strukturerende struktur), dvs. perceptionsmatricer og vurderingskriterier, at også det objektive moment i analysen er nødvendigt og interessant for studiet af politiske holdninger. Habitus er legemliggørelsen af de sociale strukturer og omfatter både kognitive, værdimæssige og kropslige strukturer. I forhold til analysen af politiske holdninger vil det blandt andet sige kognitiv kapacitet, dispositioner for at opsøge og forstå viden, attituder (i kropslig forstand) under en politisk meningsudveksling, det sprog, der tales og forstås osv.

Den politiske smag genereres af habitus. For at forstå, hvordan dette sker, må man for det første forstå, at habitus udstyrer individet med bestemte perceptionsmatricer. Da disse perceptionsmatricer via habitus er skabt af den sociale verden selv, vil denne verden opleves naturlig, og de fungerer som et filter, der sorterer og klassificerer information alt efter, om den er i overensstemmelse eller i strid med tidligere erfaringer og opfattelser, for at forsvare habitus mod forandring (Bourdieu, 1990a: 60-61). Gennem sådanne objektivt strukturerede filtre opfatter aktørerne i holdningsforbrugsfeltet politiske ytringer og information om begivenheder og konflikter og tager, for det meste ubevidst, stilling til, om de skal accepteres eller afvises.

For det andet udstyrer habitus individet med vurderingskriterier, som den opfattede sociale verden bedømmes efter. Disse kriterier er forskellige alt efter, hvilke objektive betingelser der har struktureret habitus, men også relationelt i forhold til, hvilken smag habitus i andre objektive positioner genererer. Bourdieu afviser ikke, at individer har en aktiv forståelse og konstruktion af verden (Bourdieu, 1990b: 130). Habitus er netop en generativ mekanisme, der kan skabe tanker og handlinger – og dermed determinerer social position ikke fuldstændigt den politiske smag – men der er tale om en betinget frihed, der altid udspiller sig inden for de rammer, de objektive strukturer udstikker (Bourdieu, 1990a: 55).

Når der er forskelle i politisk smag, skyldes det altså både, at verden opfattes systematisk forskelligt, og at den – selv hvis den blev opfattet ensartet overalt i det sociale rum – bliver bedømt ud fra forskellig målestok. Da der er klasser af objektive positioner, er der også klasser af habitus (Bourdieu, 1990a: 60). Dermed bliver den politiske smag klassespecifik, og den enkelte politiske livsstil kommer til at korrespondere til en klasse af objektive positioner. Politisk livsstil udgøres – i hvert fald i relation til analysen af feltet for politiske holdninger – af politisk smag for en række mere specifikke synspunkter på konkrete eller generelle politikspørgsmål (udbud af politiske (holdnings)produkter). Smag for enkelte holdninger hænger sammen i "et forenet sæt af distinkte præferencer", der udgør forskellige dimensioner i den politiske livsstil (Bourdieu, 1984: 173).

Det er disse mønstre i politisk smag, tilsammen politisk livsstil, som det subjektive moment i en empirisk analyse af holdningsforbrugsfeltet skal afdække. Pladsen her muliggør kun en illustration. Som tidligere diskuteret er de objektive

positioner i feltet differentieret efter økonomisk og kulturel kapitalmængde og -sammensætning. En tredelt stillingskategori i arbejder, lavere funktionær og højere funktionær operationaliserer samlet kapitalmængde, idet variabelen formodes både at rumme kulturel kapital (bestemte kvalifikationer for funktionærjob) og økonomisk kapital (højere løn for højere funktionærer). Ansættelsessektor er en simpel operationalisering af overvægt af henholdsvis kulturel (offentlig sektor) versus økonomisk (privat sektor) kapital. Denne operationalisering lader selvsagt meget tilbage at ønske i forhold til Bourdieus overvejelser, men er dog anvendelig som grov indikator for mulige klassespecifikke politiske livsstile.

Tabel 1 gengiver de seks klassepositioners konkrete holdninger til seks spørgsmål. Der viser sig tydelige forskelle i politisk smag, der således kan udlægges som klassespecifik, men med forskelligt mønster. På spørgsmål om statens rolle i for-

Tabel 1. Politiske holdninger i tre klasser, opdelt i klassefraktioner efter overvægt af henholdsvis kulturel (offentlig sektor) eller økonomisk (privat sektor) kapital. Holdningsandele i pct.

Holdningsspørgsmål	Overklasse Høj funktionær		Middelklasse Lav funktionær		Underklasse Arbejder	
	Offentlig	Privat	Offentlig	Privat	Offentlig	Privat
Indkomstforskellene i Danmark er fortsat for store – <i>Enig</i>	52	22	61	45	55	51
Det offentlige bruger for få penge på miljøproblemer – <i>Enig</i>	42	31	47	44	53	41
De sociale reformer er gået for vidt. Flere burde klare sig selv – <i>Enig</i>	29	46	19	33	25	27
Staten bør blande sig mindre i erhvervslivet – <i>Enig</i>	38	67	46	66	48	59
Voldsforbrydelser bør straffes langt hårdere – <i>Helt enig</i>	38	58	62	66	62	75
Det offentlige bruger for få penge på ulandsbistand – <i>Enig</i>	18	5	10	8	8	5
Mindste antal svar-personer	106	135	205	164	118	289

Data: Valgundersøgelsen 1998, tilgængelig hos DDA (se også Goul Andersen et al., 1998, 1999). Alle "ved ikke"-svar udeladt i denne analyse. For holdninger hos hele vælgerbefolkningen, se tabel 2.

hold til omfordeling, velfærd og erhvervskontrol skiller den økonomisk orienterede over- og middelklasse sig ud ved i højere grad at være modstandere, mens den kulturelle overklasse især distingverer sig ved at vise "tolerance" for ulande og voldsforbrydere. Interessant er også tendensen til, at sektorforskellene er mindre hos arbejdere, hvilket kan indikere, at der er mindre kapital at differentiere med i underklassen, jf. tilsvarende analyser i Bourdieu (1984).

En opdeling i mere homogene grupper af individer i samme objektive positioner gør det muligt detaljeret at undersøge, hvordan de enkelte klasser og klassefraktioners kapital og relationer til hinanden påvirker deres holdningsdannelse. Desuden bør den tredje dimension i Bourdieus klassebegreb – livsbane – inddrages. Netop disse to forhold forfølges i analysen, der rapporteres i tabel 2.

Tabel 2. Politiske holdninger blandt statskundskabsstuderende, opdelt efter social livsbane, sammenlignet med hele vælgerbefolkningen. Holdningsandele i pct.

Holdningsspørgsmål	Alle vælgere 1998	Statskundskabsstuderende, 1994-2000			
		Alle	Faderens beskæftigelseskategori		
			Landbrug, gartneri, fiskeri	Private service- erhverv	Undervisning, kultur, daginstitution
Indkomstforskellene i Danmark er fortsat for store – <i>Enig</i>	49	28	11	26	39
Det offentlige bruger for få penge på miljøproblemer – <i>Enig</i>	40	55	35	48	64
De sociale reformer er gået for vidt. Flere burde klare sig selv – <i>Enig</i>	31	25	38	30	18
Staten bør blande sig mindre i erhvervslivet – <i>Enig</i>	60	43	63	52	27
Voldsforbrydelser bør straffes langt hårdere – <i>Helt enig</i>	64	27	34	31	19
Det offentlige bruger for få penge på ulandsbistand – <i>Enig</i>	7	29	19	21	38
Mindste antal svarpersoner	1.895	1.363	86	223	304

Data: Undersøgelse blandt nystartede studerende ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1994-2000. Data og spørgeskema med præcise spørgsmålsformuleringer tilgængelig via instituttets intranet, N:\M_Data\Rus. Valgundersøgelsen 1998: Se tabel 1. Alle "ved ikke"-svar udeladt i denne analyse.

Holdningerne hos nystartede statskundskabsstuderende sammenlignes med gennemsnittet for vælgerbefolkningen. Statskundskabsstuderende er en homogen gruppe i nærmest samme objektive position, med nogenlunde samme alder og gymnasiebaggrund, hvor alle har valgt en universitetsuddannelse og synes enige om, at politik/forvaltning er interessant og vigtigt. På fem af seks holdningsspørgsmål skiller gruppen sig da også markant ud fra befolkningen som helhed ved at være mere venlig over for voldsforbrydere, ulande, miljø og statens kontrol med erhvervslivet og mindre bekymrede over indkomstforskelle.

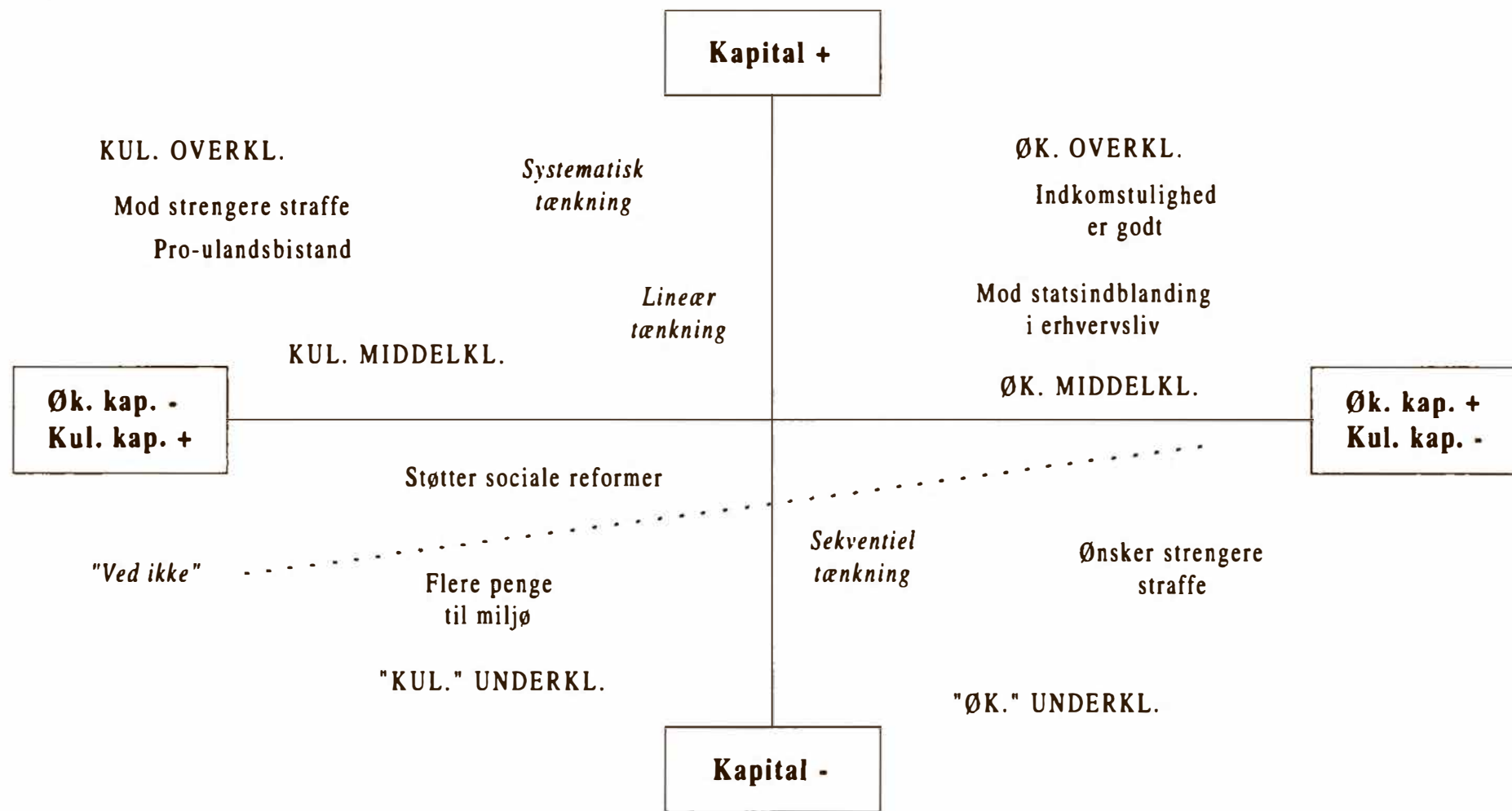
Det virkelig interessante er dog, at selv i denne tilsyneladende homogene gruppe spiller individernes livsbane – hele deres historie udtrykt i habitus – væsentligt ind på deres politiske smag. Opdeles studenterne efter faderens beskæftigelseskategori (kun tre vist) fremtræder der klare og stabile forskelle mellem grupperne. For hvert holdningsspørgsmål udgør studerende opvokset med landbrug/gartneri/fiskeri den ene ekstreme pol (relativ overvægt af økonomisk kapital), mens studerende med fædre beskæftiget i undervisning/kultur/daginstitution udgør den anden (kulturelle) pol. På halvdelen af holdningsspørgsmålene placerer de to grupper sig endda på hver sin side af den samlede befolknings position. Bemærkelsesværdigt er det dog, at netop dér, hvor den kulturelle overklasse distingverer sig mest (voldsstraffe + ulandsbistand, jf. tabel 1), har studenterne fra landet nærmet sig deres medstuderende mest (selv om de fortsat er relativt ekstreme i gruppen) – her er deres politiske smag ved at få de distinkte tegn, der korresponderer med den sociale position, de er på vej til at indtage.

Til sammen underbygger analyserne i tabel 1-2, at Bourdieus flerdimensionale klassebegreb giver nye indsigter, der er mere nuancerede end eksempelvis Borres (1995, 2003) nypolitik/gammelpolitik-dimensioner, som desuden ikke rummer det objektive moment i analysen. Analyserne tyder på, at det er muligt at konstruere et rum af politiske livsstile i holdningsforbrugsfeltet, og at disse livsstile er homologe til de objektive klassepositioner i feltet, se figur 1. Når nogle analyser af politisk adfærd konkluderer, at "[s]nakken om *klassepartier* (godt) kan forstumme" (Andersen, 1999: 89, kursivering i original) bygger det således på forældede eller dårligt konstruerede klassebegreber, og sådanne eksempler understreger blot behovet for et "bourdieusk brud" i holdningsforskningen.

Klasseforskellene i politisk smag skal ifølge Bourdieu forstås ud fra de politiske holdningers sociale rolle, og for at kunne analysere de empiriske resultater ovenfor mere kritisk er det nødvendigt at uddybe pointen om, at aktørerne oplever den sociale verden som både socialt struktureret og indlysende naturlig, fordi deres perceptionsmatricer selv er et produkt af den objektive struktur. Som påpeget genkender aktørerne via deres habitus forskelle som sociale forskelle. Alle praksisser fungerer som distinktive tegn, markører af forskelle, som tegn på distinktion. Dette sker uden nogen form for intention, og hvad enten aktørerne måtte ønske det eller ej (Bourdieu, 1990b: 133).

Også politiske holdninger er sådanne distinktive tegn, der markerer sociale forskelle. At dømme ud fra tabel 1-2 ser det således ud til, at "tolerante" holdninger i rets- og ulandspolitik for den kulturelle overklasse fungerer som vigtige distinktionsmidler og dermed klassemarkører – hvilket også landmandsbørnene har for-

Figur 1. Forbrugsfeltet for politiske holdninger (illustrativ model)

Note: VERSALER = klassepositioner (objektive moment), *Kursiv* = holdningernes form, dvs. typen af politisk tænkning og refleksivitet, jf. Rosenberg (1988), se diskussion nedenfor, Almindelig = holdningspositioner (holdningernes indhold), *Stiplet linje* = skel mellem mange/få "ved ikke"-svar i survey – hældning skyldes hypotese om, at overvægt af høj kulturel kapital nedsætter tilbøjeligheden til at svare "ved ikke", jf. diskussion nedenfor (alle tre subjektive moment). Figuren bør udelukkende ses som en unøjagtig illustration af data fra tabel 1 og 3 og pointer fra efterfølgende diskussion.

stået – mens den kulturelle pol generelt synes at distingvere sig med ”socialt ansvarlige” eller ”lighedsorienterede” holdninger. Denne tolkning af sidstnævnte holdninger udelukker ikke, at de (også) er udslag af materielle forhold, således at de lavest lønnede – eller de dominerede (kulturelle) positioner – går mest ind for omfordeling og lighed, fordi de selv mærker uligheden. Det vil være i god overensstemmelse med, at habitus er nødvendighed, der er internaliseret og konverteret til dispositioner (Bourdieu, 1984: 170). I forlængelse heraf kan den kulturelle overklassens ”solidaritet” med de dominerede klasser i det sociale rum ses som udslag af den kulturelle fraktions egen dominerede position inden for overklassen.

Nogle holdningsanalytikere mener, at højtuddannede bevidst giver ”etnisk tolerante” svar i spørgeskemaundersøgelser, men bliver afsløret, når de bliver stillet over for konkrete valg, der vedrører kontakt med andre etniske grupper end deres egen (Jackman, 1978; Jenssen og Egesbak, 1994). Det er ikke helt klart, hvordan Bourdieu vil forholde sig til disse resultater. Formentlig vil han ikke afvise, at der kan ligge sådanne bevidst distingverende kalkuler bag holdningstilkendegivelserne – borgerskabet er karakteriseret ved at bemestre interviewsituationen (Bourdieu, 1984: 174) – men langt overvejende er holdningstilkendegivelser i Bourdieus optik styret af praktisk rationalitet: ”Der foregår en produktion af forskelle, som på ingen måde er et bevidst forsøg på at være anderledes” (Bourdieu og Wacquant, 1996: 87).

Netop denne sociale indforståethed er også nøglen til at forstå, hvordan social dominans kan opretholdes. Her er individets habitus som et produkt af den objektive klasseposition central. Habitus’ perceptionsmatricer er ikke blot i stand til at genkende sociale forskelle som værdiforskelle og placere individet i dette hierarki (Bourdieu og Wacquant, 1996: 172). Ved at kende den begrænsning, der ligger i en given positions kapitalmængde, tilpasser habitus sig og udstyrer individet med dispositioner, forventninger og opfattelser, der møder nødvendigheden. Habitus forsøger simpelthen at beskytte sig selv mod kriser og kritiske udfordringer ved at tilpasse sig sit miljø så godt som muligt. Perceptionsmatricerne og vurderingskriterierne i habitus er i det store og hele ubevidste, ikke-intentionelle afværgestrategier (Bourdieu, 1990a: 61) – de beskytter, forenklet sagt, mod skuffelser og pinlige episoder ved at undgå situationer og tanker, der indebærer en sådan risiko. Aktører i dominerede positioner lader derfor som om, den sociale differentiering i det sociale rum er naturlig og rimelig, og undgår dermed at erkende den symbolske vold, de er udsat for. De kender og accepterer deres plads, men miserkender derved, at forskellene er sociale og ikke naturlige.

”The sense of one’s place, as the sense of what one can or cannot ‘allow oneself’, implies a tacit acceptance of one’s position, a sense of limits (‘that’s not meant for us’) or... a sense of distances...” (Bourdieu, 1991b: 235).

Dette er naturligvis en uhyre central pointe for analysen af politiske holdninger, fordi den bidrager til at fortolke holdningstilkendegivelser fra respondenter med forskellig habitus og dermed politisk smag. De bedste data, jeg er stødt på, til at belyse dette forhold er fra Socialforskningsinstituttets ungdomsforløbsundersøgelse

(Hansen, 1982). Selv om tallene er over 25 år gamle og således næppe kan ses som en brugbar beskrivelse af holdningerne i dag, kan de tages som udtryk for en generel, underliggende social mekanisme. Tabel 3 viser tilslutningen til forskellige synspunkter hos to grupper af 22-årige, der begge kommer fra ufaglærte arbejderhjem. Den ene gruppe er på interviewtidspunktet i gang med en videregående uddannelse, mens den anden er ufaglærte arbejdere. Holdningerne synes at udtrykke netop de miserkendte dominansforhold. Hvor langt de fleste arbejdere afviser, at de skulle have for lidt at sige på deres arbejdsplads, mener over dobbelt så mange studerende – på arbejdernes vegne – at de burde have mere indflydelse. Den endnu større forskel på spørgsmålet om alternative deltagelsesformer er måske mere forståelig, men er udtryk for samme sociale dominansmekanisme. Ikke engang på det mest håndgribelige – lønnen – er arbejderne lige så kritiske som studenterne. Det overraskende er ikke, at så mange studenter er kritiske (målingen er fra 1976), men at så få arbejdere er det.

Tabel 3. Holdningsforskelle hos studerende med videregående uddannelse sammenlignet med hos ufaglærte arbejdere, begge fra ufaglærte arbejderhjem, i 22-årsalderen. Tal fra 1976

Holdningsindikatorer	Nu videregående uddannelse	Nu ufaglært arbejder
Mener, at lønforskellene er for store	87	69
Helt forkert, at "man bør ikke deltage i demonstrationer"	85	29
Enig i, at "den jævne arbejder får ikke lov at bestemme nok på arbejdspladsen"	52	22
Mindste antal svarpersoner	46	149

Kilde: Hansen (1982: bilagstabel 14, uddrag). Holdningsandele i pct.

Resultaterne i tabel 1 til 3 rejser det væsentlige, men endnu ubesvarede spørgsmål: Hvis holdninger fungerer som distinktive tegn, hvordan afgøres det så, hvilke konkrete holdninger der bliver klassemarkører? Svaret gives som nævnt i analysen af homologien mellem holdningsproduktionsfeltet og holdningsforbrugsfeltet i næste afsnit. Forinden skal analysen af holdningernes indhold uddybes med en analyse af deres form. Fordi forskellige individer har forskellig kapital (habitus) og dermed forskellige perceptionsskemaer og vurderingskriterier kan tilsyneladende ens holdningstilkendegivelser dække over store sociale forskelle. En af Bourdieus anker mod surveyundersøgelser er netop, at de antager, at alle holdninger tæller lige meget eller er udtryk for samme overvejelser eller begrundelser (Bourdieu, 1997: 225). Analyseres alene holdningspositionen, underdrives de sociale forskelle derfor (Bourdieu, 1984: 174, 453).

En enkel illustration af disse forskelle kan gives ved at undersøge, hvem der svarer "ved ikke" i holdningsundersøgelser, dvs. hvem der end ikke har kapital til at forme/vælge en holdning. Bourdieu (1984: 399-405) påviser betydelige sociale

forskelle, og danske data afslører – 30 år senere – samme mønstre. Tabel 4 viser store forskelle i fordelingen af ”ved ikke”-svar: Kvinder undlader langt oftere end mænd at tilkendegive en holdning (også blandt personer med lang videregående uddannelse er der betydelige, om end mindre, kønsforskelle; data ikke vist), og personer uden uddannelse må helt op til tre en halv gang så ofte som personer med lang videregående uddannelse opgive at svare. Berinsky (2002) finder samme sociale svarmønstre i USA. I Bourdieus perception skal data her fortolkes derhen, at kvinder og lavtuddannede er politisk dominerede.

Tabel 4. Tilbøjeligheden til at svare ”ved ikke” på seks holdningsspørgsmål, opdelt efter køn og uddannelse. ”Ved ikke”-andele i pct.

Holdningsspørgsmål	Køn			Uddannelse efter folkeskole		
	Kvinder	Mænd	Forskel	Ingen	LVU	Forskel
Voldsforskydelser bør straffes langt hårdere	2	1	1	2	1	1
Indvandring udgør trussel mod vor nationale egenart	2	1	1*	1	0	1
Efterlønsalderen bør hæves til 62 år	6	4	2*	8	4	4
Høje indtægter bør beskattes hårdere	3	1	2**	2	0	2*
Lejeværdien bør afskaffes	14	5	9***	15	7	8**
EU bør spille en storpolitisk og militær rolle	23	9	14***	22	5	17***
Staten har for lidt kontrol med private investeringer	27	11	16***	25	9	16***
EU-parlamentet bør have større magt i forhold til Ministerråd og Kommission	30	13	17***	29	8	21***
Mindste antal svarpersoner	921	1.080		505	185	

Note: LVU = lang videregående uddannelse. *** = $p < 0,001$; ** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$. Data: Valgundersøgelsen 1998, se tabel 1.

På linje med Bourdieus (1984: 174, 453) resultater viser de danske data i tabel 4, at forskellene er større, jo fjernere fra egne erfaringer, spørgsmålsindholdet er, mens næsten alle kan svare på såkaldt ”etiske” spørgsmål (straf, indvandring, social retfærdighed). At nogle mennesker har så lidt kapital, at de resignerer, når de bliver bedt om deres mening, forstærkes af en anden mekanisme, der hænger sammen med habitus’ afværgestrategier: Hvis ikke man kan tage politisk stilling, så vil man heller ikke. Man mister (eller får aldrig) interesse – hvad Bourdieu betegner *illusio* – for at spille med i holdningsforbrugsfeltet (Bourdieu, 1984: 409).

De sociale forskelle er dog større, end "ved ikke"-svarene afslører. "Ved ikke" dækker over forskellige overvejelser og begrundelser, hvor nogle har ambivalens på grund af stor viden og grundige overvejelser, mens andre aldrig har hørt om emnet før, og disse reaktionsmåder er socialt skævt fordelte (Chong, 1993; Feldman og Zaller, 1992). På samme måde med sammenhængen og konsistensen i holdningerne. Dette illustreres af Jarlov og Tøgebys (1977) undersøgelse af politiske holdninger hos skoleelever i 7.-9. klasse. De konkluderer, at elevernes kognitive udvikling er en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for holdningsdannelsen, da "en betydelig grad af politisk involvering vil være en yderligere nødvendig forudsætning for, at der kan udvikles egentlige og velstrukturerede holdninger," og holdningsdannelsen følger derfor ikke et ensartet mønster for alle (Jarlov og Tøgeby, 1977: 165). Forfatterne undersøger dog ikke, om konklusionen kan trækkes det oplagte skridt videre, at holdningsdannelsen er klassespecifik, idet børnenes "politiske involvering" må forventes at variere systematisk efter forældrenes kapital, især uddannelse. Dette skridt tager Bourdieu-approachen, der således giver en social forståelse af holdningsdannelsen.

En amerikansk undersøgelse (Rosenberg, 1988) med samme kognitivt-psykologiske udgangspunkt som Jarlov og Tøgebys rummer et tilsvarende interessant perspektiv. På baggrund af eksperimenter og kvalitative interview påviser Rosenberg, at respondenterne tænker politisk på tre strukturelt forskellige måder – sekventielt, lineært, systematisk – der betegner tre trin med stigende detaljeringsgrad i begrundelser og årsag-virkning-forståelse af politiske sager. Rosenberg undersøger ikke interviewpersonernes sociale baggrund, men peger selv på, at det vil være oplagt at knytte de tre politiske tænkemåder til uddannelse og klasse (Rosenberg, 1988: 558), som illustreret i figur 1 ovenfor.

Også her fremstår Bourdieus anvendelighed i holdningsstudier som markant. Den empiri, de psykologiske studier fremskaffer, bliver særligt interessant gennem Bourdieus sociale optik. Habitusbegrebet giver redskabet til ikke bare at forstå forskelle i politisk holdningsdannelse, men også knytte disse forskelle til sociale positioner. Bourdieu opstiller selv en typologi over tre måder at danne sig en politisk holdning: (1) fra ens "klasseetos", der på et præ-refleksivt plan genererer holdninger i overensstemmelse med indsocialiserede erfaringer og normer, (2) fra et "system af eksplicite, specifikt politiske aksiomer" (ideologisk system), og (3) fra et to-trins-valg, hvor man først vælger parti, dernæst vælger at følge dets holdning (Bourdieu, 1984: 418). Holdningsforskelle handler således i høj grad også om måden, man mener/argumenterer på. Overklassens betoning af form i eksempelvis kunst og madlavning har således sin parallel i politik. Hele denne indsigt i de socialt betingede generative mekanismer udfordrer desuden *issue voter*-modellen i dansk (og anden) vælgeradfærdsforskning, der frejdigt konkluderer, at "[i]ssue voting er et fænomen, der går gennem hele vælgerbefolkningen, ikke et der er begrænset til et mindretal af politisk oplyste" (Borre, 1999: 181).

Politisk smag er klassemarkør, fordi habitus formidler systematiske sociale forskelle og distinktioner i holdningsdannelsen, både hvad angår holdningernes substans og deres form. Men hvad afgør, hvilket konkret udtryk disse symbolske positioneringskampe får, altså hvorfor en bestemt holdning til et bestemt emne

knyttes til en bestemt klasse? Her må vi udvide analysen til produktionsfeltet for politiske holdninger og homologien mellem produktions- og forbrugsfelterne.

Homologien mellem produktionsfeltet og forbrugsfeltet for politiske holdninger

I produktionsfeltet for politiske holdninger kæmper aktørerne for at legitimere og påtvinge bestemte holdninger og virkelighedsopfattelser. Adgangen til feltet er restriktiv, da det kræver en særlig type og mængde kapital at gøre sig gældende i feltet og deltage i holdningsproduktion. Hvem aktørerne konkret er, kan kun identificeres efter empirisk analyse. Da Bourdieu insisterer på en relationel, ikke substantiel analyse, kan det ikke på forhånd tages for givet, at eksempelvis interesseorganisationer eller eksperter indgår i feltet. Det ligger uden for rammerne af denne artikel at foretage en nærmere empirisk undersøgelse af holdningsproduktionsfeltet i Danmark, men for at besvare spørgsmålet om Bourdieu-approachens bidrag til studiet af individers politiske holdninger, er det foreløbig tilstrækkeligt at notere, at ifølge Bourdieu er aktørerne i produktionsfeltet positioneret i forhold til hinanden efter deres mængde og sammensætning af relevant kapital og udviklingen over tid heri. Til disse objektive positioner i feltet korresponderer nogle dispositioner, dvs. holdninger, perceptioner og adfærdstyper (*habitus*), således at bestemte holdninger mv. i produktionsfeltet er knyttet til bestemte objektive positioner i feltet på samme måde som i holdningsforbrugsfeltet.

Hvilke konkrete holdningspositioner (*position-takings*) aktørerne i holdningsproduktionsfeltet indtager, er resultatet af mødet mellem deres *habitus*, og dermed deres kapital, og konkurrencen i feltet, og dermed de andre aktørers positioner og kapital (Bourdieu, 1984: 231):

”[I]t is the structure in the political field which ... determines the stances taken, through the intermediary of the constraints and interests associated with a given position in the field” (Bourdieu, 1991a: 184).

Et kendetegn ved den evige positioneringskamp i et felt er, at de dominerede hele tiden vil forsøge at gøre modstand og ændre feltets virkemåde og belønningsmekanismer, dét Bourdieu kalder feltets *doxa*.⁴ Det bedste aktuelle eksempel på en sådan vellykket strategi i det danske holdningsproduktionsfelt er formentlig Dansk Folkepartis udfordring af *doxaen* i flygtninge- og indvandrerpoltikken, hvor partiets tidligere heterodoksiske holdninger er blevet legitime i en sådan grad, at det har fremprovokeret markante politikændringer, mens det nu er venstrefløjens, der kæmper mod *doxa* på området.

Udviklingen i holdningsproduktionsfeltet har interessante og væsentlige implikationer for det konkrete, substantielle forbrug af holdninger. Selv om der er en gensidig påvirkning mellem produktions- og forbrugsfelterne, har produktionsfeltet ifølge Bourdieu størst indflydelse. Udbuddet udøver altid en symbolsk påtvingelseeffekt på smagen og dermed efterspørgslen, hvorved produktionsfeltet sætter grænser for forbrugsfeltet (Bourdieu, 1984: 230-231, 1991a: 172).⁵ Der er nemlig ikke blot en homologi mellem objektive positioner og subjektive disposi-

tioner i et felt, men også en homologi mellem holdningspositionerne i produktions- og forbrugsfelterne.

Homologien opstår ved, at individerne i en given position i forbrugsfeltet har smag for netop de holdninger, der bliver udbudt af producenter med en tilsvarende position i produktionsfeltet. De dominerede i holdningsforbrugsfeltet forbruger de holdninger, der udbydes af de dominerede i holdningsproduktionsfeltet. Det skal understreges, at samme positioner i henholdsvis forbrugs- og produktionsfelterne ikke må forveksles med samme levevilkår (Bourdieu, 1991b: 245) – for eksempel er producenterne generelt altid bedre stillet end deres forbrugere. Positionerne skal altså ses relationelt, hvor det afgørende er, om en bestemt position i et felt er domineret eller dominerende i forhold til andre positioner i feltet. Selv om ledende politikere fra et parti eksempelvis kan have mere privilegerede levevilkår end befolkningen som helhed, kan partiet godt befinde sig i en domineret position i holdningsproduktionsfeltet, og partiet vil så først og fremmest afsætte sine holdningsprodukter til forbrugere i en tilsvarende domineret position i holdningsforbrugsfeltet.

Denne "objektive orkestrering af udbud og efterspørgsel" skyldes, at alle specialiserede felter er styret af den samme logik, nemlig aktørerne kapitalmængde og -sammensætning, og af det faktum, at modsætningerne mellem rige og fattige på den specifikke kapital i et felt er gensidigt homologe og samtidigt homologe til modsætningerne mellem klasser i det sociale rum og klassefraktioner i overklassen (Bourdieu, 1984: 230-232). Igen er habitus som et medierende led årsagen til korrespondensen mellem felterne, idet den producerer en bestemt politisk smag knyttet til objektiv position (Bourdieu, 1984: 232).

Udviklingen i miljøpolitiske holdninger i Danmark kan illustrere homologien mellem produktions- og forbrugsfelt. Et grønt parti vandt aldrig fodfæste i holdningsproduktionsfeltet, men netop fordi miljøbevægelser og De Grønne skærpede konkurrencen i feltet, måtte Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre og venstrefløjspartierne markere sig på grønne værdier (jf. Goul Andersen, 1990). Homologien mellem felterne har bevirket, at Socialdemokratiets udbud af miljøvenlige holdninger har gjort danske arbejdere markant mere miljøvenlige end arbejdere i mange andre lande. 1981-1989 skiftede holdningsbalancen mellem miljøhensyn versus økonomisk vækst hos socialdemokratiske vælgere fra 15 pct. i miljøets favør til 61 pct., uden ændret social sammensætning af partiets vælgerkorps (Goul Andersen, 1990: 201).

Præcist hvorfor der er denne korrespondens mellem positioner og smag i de to felter – og hvor tæt homologien kan forventes at være – specificeres ikke udførligt i Bourdieus teori og må betegnes som et svagt led. På den ene side kan produktionsfeltet ikke fungere uden at gå ud fra allerede eksisterende smag (Bourdieu, 1984: 230), og dispositionerne i forbrugsfeltet påvirker konkurrencen i produktionsfeltet ved at give bestemte afsætningsmuligheder for holdningsprodukterne (p. 231). Alligevel har produktionsfeltet størst påtvingelseseffekt (Bourdieu, 1984).

Foreløbig må homologierne forstås sådan, at det giver et særligt blik på verden, i både produktions- og forbrugsfeltet, at være domineret henholdsvis dominerende, og denne opfattelse af verden giver sig udslag i korresponderende holdninger. Igen

skal forskellene altså forstås relationelt, aldrig substantielt, idet det er en relativt domineret position i det ene felt, der korresponderer til en relativt domineret position i det andet felt.

Sammenfattende kan homologien mellem holdningsproduktions- og holdningsforbrugsfelterne altså forklare, hvilke holdninger der forbruges i hvilke klasser, idet den politiske smag i forbrugsfeltet korresponderer til homologe positioner i produktionsfeltet. Det kan forklare, hvorfor danske arbejdere er relativt miljøvenlige. Set med Bourdieu-øjne har Socialdemokratiet nemlig som resultat af positioneringskampen i produktionsfeltet indtaget grønne holdningspositioner og "påtvunget" arbejderne disse holdninger. Mens Bourdieu-approachen giver overbevisende forklaringer på sociale forskelle i individers holdninger, er forklaringen på klassernes konkrete holdningspositioner dog indtil videre mindre udviklet.

Konklusion og perspektivering

En Bourdieu-inspireret approach tilbyder et teoretisk interessant og empirisk frugtbart perspektiv på studiet af individers politiske holdninger. Den væsentligste indsigt er påpegningsen af, at politiske holdninger spiller en social rolle som distinktive tegn, der markerer identitet og afslører klassesilhørsforhold. Det centrale er her, at habitus er en socialt betinget generativ mekanisme, der udstyrer individet med både perceptionsmatricer og vurderingskriterier og dermed en bestemt politisk smag.

På denne måde specificerer og forklarer habitus, hvordan og hvorfor social position hænger sammen med politiske holdninger. Den politiske smag på en række områder danner tilsammen en politisk livsstil, og positioner i rummet af politiske livsstile korresponderer med objektive sociale positioner. Den politiske smag kommer ikke blot til udtryk i de holdninger, der udtrykkes, men også i om der (kan) tages stilling, og hvordan denne stillingtagen foregår. Den klassespecifikke kombination af kapital og *illusio* fører nemlig til vidt forskellige dispositioner for og kapacitet til at ræsonnere og begrunde politiske holdninger. I tilknytning hertil rummer approachen en kritisk dimension, idet habitus opfatter sociale forskelle som naturlige forskelle, fordi den selv er et produkt af disse forskelle, og dermed miserkendes, at der gennem holdningsforskelle udøves symbolsk vold, der tjener til at opretholde overklassens dominerende position ved at konstituere dens politiske smag som den legitime.

Udviklingen af en Bourdieu-approach til studiet af politiske holdninger gør det nu muligt at besvare det indledende empiriske spørgsmål mere fyldestgørende. Det er de materielle og symbolske muligheder og begrænsninger ved en bestemt social position, der via habitus genererer en bestemt politisk smag. Når uddannelse er en vigtig skillelinje i holdninger til for eksempel EU, flygtninge og retspolitik, er det fordi, det kræver en bestemt mængde kapital og et bestemt politisk sprog at kunne distingvere sig med "tolerante" og "progressive" holdninger her, og sektor-skillelinjen markerer forskellig kapitalsammensætning og erfaringer, der disponerer individer i positioner med relativ overvægt af kulturel kapital for at gå ind for lighed og individer i positioner med overvægt af økonomisk kapital for at gå ind for markedsløsninger. Dette konkrete "holdningsforbrug" kan dog ikke for-

stås uden at se de specifikke holdningspositioner, som individerne i en klasse er tilbøjelige til at vælge, i sammenhæng med konkurrencen i holdningsproduktionsfeltet. Da der er en homologi mellem positionerne i produktions- og holdningsfeltet, vil der også være det i den politiske smag.

Selv om sammenhængen mellem social position og politisk holdning viser sig i betydeligt omfang at kunne indfanges med Bourdieus tredimensionale klassebegreb og forklares med forskelle i habitus, er der også inden for samme, adækvat definerede klasseposition forskelle i politisk smag. Dette benægter Bourdieu ikke, idet han netop pointerer, at der ikke ligger fuldstændig determinisme i habitus, men det er dog en begrænsning i approachen, at den ikke kan forklare disse holdningsforskelle. Der er derfor brug for en yderligere udvikling på dette punkt, ligesom der må udvises åbenhed over for, at også andre faktorer end social position kan generere politisk smag.

En anden begrænsning ved Bourdieu-approachen er den til dels uklare specificering af homologien mellem produktions- og forbrugsfelt. Det må undersøges nærmere, hvad der skaber denne korrespondens mellem producenter og forbrugere, og en sådan udbygning vil gøre det muligt nøjere at belyse samspillet mellem politikere og vælgere i holdningsdannelsen. Her må også kampen om *doxa* i produktionsfeltet tænkes tættere sammen med den strukturelle homologi-model for bedre at forstå, hvorfor der kan være divergens mellem positioner i de to felter, og dermed hvad der skaber stabilitet og forandringer i den politiske smag.

En Bourdieu-approach til studiet af politiske holdninger må vurderes ud fra dens teoretiske og empiriske bidrag til at gøre os klogere på den politiske holdningsdannelse sammenlignet med andre gode bud. I forhold til psykologisk orienterede approaches, der ser holdningsdannelsen i sammenhæng med kognitive skemaer (Conover og Feldman, 1984) samt viden og mediepåvirkning (Iyengar og Kinder, 1987; Sniderman, Brody og Tetlock, 1991; Zaller, 1992), bidrager Bourdieu-approachen ved at knytte disse dispositioner og kompetencer til habitus og kapital og afslører dermed deres sociale forankring og oprindelse. En yderligere dialog med kognitiv psykologi vil dog kunne være frugtbar (jf. Bloch, 1985; DiMaggio, 1997; Howard, 1994), både med hensyn til empirisk kortlægning af habitus og for at undersøge årsager til holdningsforskelle inden for samme klasseposition, der for eksempel kan skyldes forskelle i kognitiv udvikling, der ikke er socialt betingede.

Også eksplicit ikke-psykologiske approaches mangler habitusbegrebet til at analysere koblingen mellem sociale og mentale strukturer. I traditionel klasseanalyse (jf. Goul Andersen, 1991) følger holdninger blot med klasseposition uden nogen nærmere forklaring på denne sammenhæng, og i *Cultural Theory* svæver forskellige levemåder med deres "kulturelle bias" tilsyneladende frit uden at være knyttet til objektive strukturer (Thompson, Ellis og Wildavsky, 1990).

Styrken ved Bourdieus teori om social praksis er netop, at den giver mulighed for at forstå og forklare sammenhængen mellem klasseposition og politisk smag samt holdningers sociale rolle. Dermed bidrager Bourdieu-approachen til et brud med opfattelsen af holdninger som (udelukkende) udtryk for enten egeninteresse-rationalitet eller refleksiv værdirationalitet, og med opfattelsen af, at alle vælgere ved at deltage i debatten kan påvirke politikernes holdninger og dermed den førte

politik. Politisk smag fungerer som klassemarkør, og evnen til at begå sig i feltet for politiske holdninger er socialt betinget.

Noter

1. Undervejs i arbejdet med artiklen har forfatteren haft stor gavn af kommentarer fra især Gitte Sommer Harrits, Trine Bjerregaard Larsen, Martin Munk, Niels Christian Sørensen og som altid Kristian Mygind.
2. For fine introduktioner til diskussionen om subjektivism versus objektivisme samt til forskellige epistemologiske opfattelser, se Hay (2002) og Sil (2000).
3. Ved søgning på 48 engelsksprogede politologiske og sociologiske tidsskrifter i JStor-basen er det nærmest umuligt at finde studier af politiske holdninger, hvor Bourdieu indgår (se dog Bryson, 1996). Sniderman, Brody og Tetlock (2001) diskuterer Bourdieu i forhold til surveymetoder, og i Danmark trækker Dahl (1997) blandt andet på Bourdieu, men ser bort fra det objektive moment i Bourdieus analyse. Martin Munk er formentlig den, der på dansk mest direkte har brugt Bourdieu i politisk holdningsanalyse, men disse arbejder er upublicerede (personlig kommunikation). For et projekt beslægtet med problemstillingen her, se Harrits (2002).
4. *Doxa*-begrebet udfoldes især i Bourdieu (1977: 159-171).
5. Bourdieus betoning af eliteaktører som drivkraften i dannelsen af masseopinion genfindes i mere psykologiske holdningsstudier i USA (Zaller, 1992) og Danmark (Gaasholt og Togeby, 1995; Togeby, 2004), uden at disse dog trækker på Bourdieu.

Litteratur

- Andersen, Johannes (1999). "Sociale klasser og politiske partier – uden ideologisk forankring", pp. 79-89 i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen og Hans Jørgen Nielsen, *Vælgere med omtanke. En analyse af folketingsvalget 1998*, Århus: Systime.
- Berinsky, Adam J. (2002). "Silent Voices: Social Welfare Policy Opinions and Political Equality in America", *American Journal of Political Science*, Vol. 46, No. 2, pp. 276-287.
- Bloch, Maurice (1985). "From Cognition to Ideology", pp. 21-48 in Richard Fardom (ed.), *Power and Knowledge: anthropological and sociological approaches*, Edinburgh: Scottish Academic Press.
- Borre, Ole (1995). "Old and New Politics in Denmark", *Scandinavian Political Studies*, Vol. 18, No. 3, pp. 187-205.
- Borre, Ole (1999). "Afstanden mellem vælger og parti", pp. 175-182 i Johannes Andersen, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen og Hans Jørgen Nielsen, *Vælgere med omtanke. En analyse af folketingsvalget 1998*, Århus: Systime.
- Borre, Ole (2003). "To konfliktdimensioner", pp. 171-186 i Jørgen Goul Andersen og Ole Borre (red.), *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*, Århus: Systime Academic.
- Borre, Ole og Jørgen Goul Andersen (1997). *Voting and Political Attitudes in Denmark*, Århus: Aarhus University Press.
- Bourdieu, Pierre (1977 [1972]). *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1984 [1979]). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1987). "What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence Of Groups", *Berkeley Journal of Sociology*, Vol. 32, pp. 1-17.
- Bourdieu, Pierre (1990a [1980]). *The Logic of Practice*, Cambridge: Polity Press.

- Bourdieu, Pierre (1990b [1986]). "Social space and symbolic power", pp. 123-139 in Pierre Bourdieu, *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1991a [1981]). "Political Representation. Elements for a Theory of the Political Field", pp. 171-202 in Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, John B. Thompson (ed.), Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1991b [1984]). "Social Space and the Genesis of 'Classes'", pp. 229-251 in Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, John B. Thompson (ed.), Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1997 [1972]). "Den offentlige mening eksisterer ikke", pp. 224-235 i Pierre Bourdieu, *Men hvem skabte skaberne? Interviews og forelæsninger*, København: Akademisk Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1998 [1989]). "Social Space and Symbolic Space", pp. 1-14 in Pierre Bourdieu, *Practical Reason. On the Theory of Action*, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre og Loïc J.D. Wacquant (1996 [1992]). *Refleksiv sociologi – mål og midler*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Bryson, Bethany (1996). "'Anything But Heavy Metal': Symbolic Exclusion and Musical Dislikes", *American Sociological Review*, Vol. 61, No. 5, pp. 884-899.
- Chong, Dennis (1993). "How People Think, Reason, and Feel about Rights and Liberties", *American Journal of Political Science*, Vol. 37, No. 3, pp. 867-899.
- Conover, Pamela J. and Stanley Feldman (1984). "How People Organize the Political World: A Schematic Model" *American Journal of Political Science*, Vol. 28, pp. 95-126.
- Dalton, Russel J. (1996). *Citizen Politics. Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, 2nd ed., Chatham, NJ: Chatham House Publishers.
- Dahl, Henrik (1997). *Hvis din nabo var en bil. En bog om livsstil*, København: Akademisk Forlag.
- DiMaggio, Paul (1997). "Culture and Cognition", *Annual Review of Sociology*, Vol. 23, pp. 263-287.
- Easton, David and Jack Dennis (1965). "The Child's Image of Government", *The Annals of the American Academy*, pp. 40-57.
- Easton, David and Robert D. Hess (1962). "The Child's Political World", *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 6, No. 3, pp. 229-246.
- Feldman, Stanley and John Zaller (1992). "The Political Culture of Ambivalence: Ideological Responses to the Welfare State", *American Journal of Political Science*, Vol. 36, No. 1, pp. 268-307.
- Gaasholt, Øystein og Lise Togeby (1995). *I syv sind. Danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere*, Århus: Politica.
- Goul Andersen, Jørgen (1990). "Denmark: Environmental Conflict and the 'Greening' of the Labour Movement", *Scandinavian Political Studies*, Vol. 13, No. 2, pp. 185-210.
- Goul Andersen, Jørgen (1991). *Class Theory in Transition. Social Structural Bases of Politics in Post-industrial Capitalism*, manus, Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Goul Andersen, Jørgen, Johannes Andersen, Ole Borre og Hans Jørgen Nielsen (1998). "Danish Election Survey 1998. Codebook and Marginals", *Working Paper No. 8*, Aalborg: Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.
- Goul Andersen, Jørgen og Ole Borre (red.) (2003). *Politisk forandring. Værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*, Århus: Systime Academic.
- Goul Andersen, Jørgen, Mette Tobiasen, Henrik Lolle, Thomas Bay, Jacob Møller Nielsen, Bo Vestergaard og Mads Christensen (1999). "Valgundersøgelsen 1998. Teknisk rapport", *Arbejds-papir nr. 9* fra Det danske Valgprojekt, Aalborg: Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.
- Hansen, Erik Jørgen (1982). *Hvem bryder den sociale arv?*, bind 1-2, København: Socialforskningsinstituttet.
- Harrits, Gitte Sommer (2002). *Nye klasser? Forskelle i politisk deltagelse og opfattelser af politik i Danmark analyseret i et klasseperspektiv*, projektbeskrivelse, 1. projektfremlægelse, Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.

- Harrits, Gitte Sommer (2001). *Klasseanalysen hinsides objektivisme og subjektivisme. En meta-teoretisk analyse af Erik Olin Wright, Ernesto Laclau & Chantal Mouffe samt Pierre Bourdieu*, speciale, Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Hay, Colin (2002). *Political Analysis: A Critical Introduction*, Houndmills: Palgrave.
- Howard, Judith A. (1994). "A Social Cognitive Conception of Social Structure", *Social Psychology Quarterly*, Vol. 57, No. 3, pp. 210-227.
- Inglehart, Ronald (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Iyengar, Shanto and Donald R. Kinder (1987). *News That Matters: Television and American Opinion*, Chicago: University of Chicago Press.
- Jackman, Mary R. (1978). "General and Applied Tolerance: Does Education Increase Commitment to Racial Integration?", *American Journal of Political Science*, Vol. 22, No. 2, pp. 302-324.
- Jakobsen, Mogens Storgaard, Regin Reinert og Søren Risbjerg Thomsen (2001). "Afstemningen om den fælles mønt – social baggrund og holdninger", *Politica*, 33. årgang, nr. 1, pp. 66-88.
- Jarlov, Carsten og Lise Togeby (1977). "Holdningsdannelse og politisk involvering", pp. 125-167 i *Festskrift til professor, dr.phil. Erik Rasmussen*, Århus: Politica.
- Jenssen, Anders Todal and Heidi Egesbak (1994). "The Many Faces of Education: why are people with lower education more hostile towards immigrants than people with higher education?", *Scandinavian Journal of Educational Research*, Vol. 38, No. 1, pp. 33-51.
- Rosenberg, Shawn W. (1988). "The Structure of Political Thinking", *American Journal of Political Science*, Vol. 33, No. 3, pp. 539-566.
- Schweisguth, Etienne (1998). "Status Tensions", pp. 332-354 in Jan W. van Deth and Elinor Scarbrough (eds.), *The Impact of Values*, Oxford: Oxford University Press.
- Sil, Rudra (2000). "The Foundations of Eclecticism: The Epistemological Status of Agency, Culture, and Structure in Social Theory", *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 12, No. 3, pp. 353-387.
- Sniderman, Paul M., Richard A. Brody and Philip E. Tetlock (1991). *Reasoning and Choice: Explorations in Political Psychology*, Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Sniderman, Paul M., Simon Jackman and Vincent Tiberj (2001). "Democratic Discussion: The Role of Reasons and Political Sophistication in Political Argument", paper, APSA, San Francisco, Aug 30-Sept 2. Hentet 25.03.2003 på <http://jackman.stanford.edu/papers/discussionapsa01.pdf>.
- Svensson, Palle and Lise Togeby (1992). "Post-Industrialism and New Social and Political Classes", pp. 108-131 in Peter Gundelach and Karen Siune (eds.), *From Voters to Participants. Essays in Honour of Ole Borre*, Århus: Politica.
- Thompson, Michael, Richard Ellis and Aaron Wildavsky (1990). *Cultural Theory*, Boulder: Westview Press.
- Togeby, Lise (2004). *Man har et standpunkt ... Om stabilitet og forandring i befolkningens holdninger*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Wacquant, Loïc (1996). "Introduktion: Struktur og logik i Bourdieus sociologi", pp. 15-53 i Pierre Bourdieu og Loïc J.D. Wacquant, *Refleksiv sociologi – mål og midler*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Zaller, John R. (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge & New York: Cambridge University Press.